

Sodan säännöt – rauhan oikeus

Mietteitä väkivallan historiasta

Krimin sodan ajalta lähtien Euroopassa vahvistui ajatus siitä, että sodan uhreja – erityisesti taistelukentillä makaavia haavoittuneita sekä siviiliväestöä – oli pyrittävä suojelemaan taisteluiden vaikutuksilta. *Henri Dunant*’n dramaattinen kuvaus Solferinon taistelukentältä johti Punaisen Ristin perustamiseen vuonna 1864; jo edellisenä vuonna Yhdysvaltain presidentti *Lincoln* oli allekirjoittanut säännökset pohjoisvaltain armeijan taistelutoiminnasta, ns. Lieber-koodin. Tsaarin aloitteesta vuonna 1868 tehtiin sopimus tarpeetonta kärsimystä aiheuttavien räjähtävien luotien kieltämisestä. Näiden pohjalta vasta perustettu kansainvälisen oikeuden instituutti (*Institut de droit international*) hyväksyi vuonna 1880 ns. ”Oxfordin käsikirjan”, joka ennakoi vuosisadan lopussa tehtyjä Haagin maa- ja merisotaohjesääntöjä. Sodankäynti rajattiin osapuolten asevoimien väliseksi kamppailuksi. Sivullisia piti suojella, tarpeetonta kärsimystä välttää. Miehitettyjen alueiden siviilejä tuli kohdella inhimillisesti. Säännöstö käsitteli useimpia niistä kysymyksistä, jotka myöhemmin otettiin myös vuoden 1949 sanottuihin Geneven sopimuksiin ja 1977 lisäpöytäkirjoihin. Se loi mallin sille normistolle, jota on kutsuttu sodan oikeussäännöiksi, kunnes ne aikanaan nimettiin eufemistisesti ”humanitaariseksi oikeudeksi” – palaan tähän uuspuheeseen myöhemmin.

Joulukuussa 1880 instituutin puheenjohtaja toiminut sveitsiläisprofessori *Johann Kaspar Bluntschli* lähetti säännöstön Saksan yleisesikunnan komentajalle kenraali *Helmuth von Moltkelle*, Saksan–Ranskan sodan sankarille. Vastauksessaan von Moltke kiitti Bluntschlia, huomauttaen kuitenkin, ettei legalismi soveltunut sodankäynnin todellisuuteen; suurinta inhimillisyyttä oli viedä taistelut nopeasti ja tehokkaasti voittoisaan päätökseen. Kanta on sittemmin tullut yhä uudelleen toistetuksi 20. vuosisadan konflikteissa. Siihen sisältyy clausewitzilainen viisaus, jonka jokainen sotilas tuntee. Tämän mukaan sodalla on oma logiikkaansa, jonka tavoitteena on iskeä vastustajaan mahdollisimman suurella voimalla tämän puolustuksen täydelliseksi murskaamiseksi. Ajatus, että hyvä sota on *lyhyt* sota, sisältää todellakin tärkeän humanitaarisen näkökulman. Se rajaa siviilien kärsimykset mahdollisimman lyhyeen ajanjaksoon. Voisiko olla,

* *Martti Koskenniemi*, OTT, professori emeritus. Kirjoitus perustuu Oikeuskulttuurin päivässä 11.11.2022 pidettyyn esitelmään.

että sodankäyntiin puuttuminen erilaisin sotilaallisen logiikan ulkopuolisin tavoittein itse asiassa pitkittäisi sotaan liittyvää kärsimystä?

Sodan oikeussäännöt edustavat 1800-luvulla levinnyttä ajattelua, jonka mukaan ei ollut realistista uskoa, että sodista ja väkivallasta voitaisiin noin vain luopua. Sota oli valtioiden vastakkaisiin intresseihin ja pyrkimyksiin perustuva välttämätön paha. Niin Lieber-koodissa, Oxfordin säännöissä kuin Haagin ja Geneven sopimuksissa on hyväksytty sotilaallisen välttämättömyyden periaate – niiden ei ole tarkoitus vaikuttaa osapuolten kykyyn saavuttaa sotilaalliset tavoitteensa. Punaisen ristin toiminnassa ja sopimuskonferensseissa sotilailla onkin aina ollut merkittävä rooli. Sodan säännöt edustavat niin sanottua realismia. Iskeä saa mihin on sotilaallisesti tarpeellista iskeä, siviiliuhreja voi tuottaa, kunhan tämä on jotenkin oikeassa suhteessa saavutettavaan sotilaalliseen etuun – mitä tuolla ”oikeassa suhteessa” sitten tarkoitetaan. Keskustelua tästä kysymyksestä on käyty vuosikymmeniä hyvässä hengessä sotilaiden ja sodan oikeussääntöihin erikoistuneiden juristien kesken; kumpikin puoli arvostaa toisen ammattitaitoa – kieli ja mielenkiinnon kohteet ovat samat. Harva sotilas tuntee eri asejärjestelmien ominaisuuksia yhtä hyvin kuin Punaisen Ristin asiantuntija.

On vaikea sanoa, ovatko sodan säännöt olennaisesti vähentäneet taistelujen tuottamaa kärsimystä. On sanottu, että ensimmäisessä maailmansodassa kuolleista siviilejä oli 25 % ja sotilaita 75 %, toisessa maailmansodassa suhde oli 50/50 % ja vuosisadan lopun konflikteissa 75 % siviilejä ja 25 % sotilaita. Luvut ovat tietenkin yksinkertaistuksia. Mutta miljoonat ja taas miljoonat siviilit ovat kärsineet vuosia tai vuosikymmeniä kestäneissä sodissa, joihin Haagin säännöt tai vuoden 1949 ja 1977 Geneven sopimukset periaatteessa soveltuivat tai olisivat soveltuneet – Korea, Vietnam, Afganistan, Lähi-Itä, Afrikan suuret järvet jne. Ei ole mitään syytä uskoa, etteikö von Moltken vastaukseen – siis että parasta humanitarismia on saavuttaa sotilaallinen voitto pikaisesti – kuitenkin sisältyisi tärkeä viisaus. Ovatko siis sotilaat ja Punaisen Ristin asiantuntijat lopultakin osa samaa projektia, samaa muskeleitaan esittelevää humanitarismin pyrkimystä?

Tällainen viesti sisältyy tapaan, jolla vuoden 1977 lisäpöytäkirjojen hyväksymisen jälkeen sodan oikeussäännöstä – ”laws of war” – alettiin puhumaan hienostelevasti ”humanitaarisena oikeutena”. Alalle tuli yhä enemmän juristeja, jotka olivat saaneet koulutuksensa ja ideologisen suuntautumisensa eri aloille laajenevasta ihmisoikeuskulttuurista. Eiväthän he halunneet olla sodan vaan humanismin palveluksessa. Kielenkäytön paradoksaalisuutta korostaa kuitenkin, että humanitaarinen oikeus muodostaa edelleen ainoan voimassa olevan universaalien oikeussäännösten, jonka nojalla ihmisiä saa tappaa joutumatta rikosoikeudelliseen vastuuseen.

Sodan oikeussäännöillä on myös ollut vastustajansa. Vuonna 1905 itävaltalainen aatelisrouva ja rauhanaktivisti *Bertha von Suttner* sai Nobelin palkinnon tinkimättömästä sodanvastaisesta toiminnastaan. Kuten *Tolstoi*, von Suttner piti Punaisen Ristin toimintaa edesvastuuttomana sodan oikeuttamisena ja vastusti

Haagin konferenssien pyrkimystä kodifioida tappamisen sääntöjä. Antaessaan realismille pikkusormen, von Suttner ja Tolstoi huomauttivat, johtavat juristit olivat menettäneet koko kätensä sodalle. Heistä oli tullut voimapolitiikan kannalta hyödyllisiä idiootteja. Ensimmäinen maailmansota sai monet ajattelemaan samoin. Kansainliitossa ei kuitenkaan päästy sopimukseen sodan kieltämisestä: liiton vuonna 1919 hyväksytyt perussäännön mukaan liiton jäsenten tuli selvittää riitansa rauhanomaisesti tätä varten perustetussa oikeudellisessa tai poliittisessa menettelyssä. Mutta ellei sovintoa saatu aikaan kolmen kuukauden sisään, oli osapuolilla kuitenkin oikeus ryhtyä sotaan. Moni piti tätä täysin riittämättömänä ja niinpä vuoden 1928 Kellogg–Briand-sopimuksessa valtiot sitoutuivat sopimuksen sanamuodon mukaan ”luopumaan sodasta kansallisen politiikan välikappaleena”.

Tämä pyrkimyksen epäonnistuminen nostaa esiin eräitä tärkeitä ongelmia pyrittäessä luopumaan väkivallasta valtioiden välillä. Kansainliiton perussääntö ja vuoden 1928 sopimus puhuivat ”sodasta” – niitä seuranneissa konflikteissa hyökkääjä kuitenkin aina vältti kutsumasta toimintaansa ”sodaksi” – Japani väitti, että sen hyökkäyksessä Manchuriaan 1931 oli kysymys terrorisminvastaisesta poliisioperaatiosta; Italia hyökkäsi Etiopiaan neljä vuotta myöhemmin selittäen, että kysymyksessä oli rajaseudun rauhoitus- ja sittemmin sivistysoperaatio. Valtioiden ovat aina välttäneet sodan kieltä; mieluummin puhutaan sotilaallisista erityisoperaatioista, humanitaarisesta interventtiosta, rauhanturvaamisesta. Sodasta puhuminen on yleisesti ikävää ja siihen myös usein liittyy kotimaisen lainsäädännön määräyksiä, jotka rajaavat valtiojohdon toimintaa.

Mutta YK:n peruskirja ei puhu sodasta. Termillä ei enää ole kansainvälis-oikeudellista statusta. Kiellettyä on ”voiman käyttö”, *use of force*. Lisäksi peruskirja viittaa ”rauhan rikkoutumiseen” tai rauhan rikkoutumisen vaaraan – termejä, joilla säädellään turvallisuusneuvosto toimivaltaa ”kansainvälisen rauhan ja turvallisuuden ylläpitämisessä”, niin kuin peruskirja asian ilmaisee.

Voiman käyttöä ei peruskirjassa sen paremmin kuin tapaoikeudessakaan ole kokonaan kielletty. Miksei? Koska von Suttnerin ja Tolstoin pasifismi perustuu siinä määrin vakavasti otettavaan ajatteluun, että on syytä tarkastella niitä kahta tekijää, jotka yhä pitävät yllä kansainvälistä väkivallan kulttuuria. Ensimmäinen on se, että täyskielto iskisi pahiten hyökkäyksen kohteeksi joutuneeseen. Siksi on katsottu, että itsepuolustus pitää aina sallia. Esimerkiksi kaikki vuoden 1928 Kellogg–Briand-sopimuksen osapuolet korostivat, ettei sodasta luopuminen merkinnyt itsepuolustusoikeudesta luopumista. Niinpä YK:n peruskirja sallii valtiolle sen ”luonnollisen oikeuden” itsepuolustukseen.

Ongelmana on, että jää viime kädessä valtion itsensä harkittavaksi, milloin itsepuolustus on tarpeen – käytännössä kaikki sodankävijät ovat vuoden 1945 jälkeen perustelleet toimintansa itsepuolustukseksi siitä huolimatta, että peruskirja rajaa tuon oikeuden tilanteisiin, joissa ”aseellinen hyökkäys on tapahtunut”. Oikeuskäytäntö ei kuitenkaan velvoita valtiota vain passiivisesti odottamaan.

Peruskirjakaan ei ole itsemurhasopimus. Siksi on sallittua ryhtyä niin sanottuun ennaltaehkäisevään itsepuolustukseen – mutta näin on samalla jätetty ovet auki asevoiman käytölle milloin tahansa se kansallisen intressin näkökulmasta vaikuttaa turvallisuuspoliittisesti perustellulta. Suurvallat ovat lukemattomia kertoja vedonneet tähän pitäessään yllä omaa ylivaltaansa niille tärkeissä kohteissa – viimeksi näimme Venäjän edustajan viittaavan siihen YK:n turvallisuusneuvostossa helmikuussa 2022.

Olisiko mahdollista poistaa itsepuolustusoikeus? Tässä on moraalikysymyksen ydin. Von Suttner ja Tolstoi olisivat vastanneet, että kyllä voi. On oikein uhrautua hyvän asian puolesta. Jos halutaan väkivallan kulttuurin päättävän, on väkivallattomuus nostettava muden arvojen ja intressien edelle. Tällaisella ehdotuksella ei kuitenkaan villitä kansanjoukkoja ja voiteta vaaleja. Emme ole tottuneet maksamaan kovaa hintaa epävarmasta ehkäpä kauas tulevaisuuteen sijoittuvasta hyvästä. Von Suttner ja Tolstoi korostivat tarvetta saman aikaisesti kehitellä vaihtoehtoisia väkivallattoman riidanratkaisun menetelmiä. Niinpä niin. Mutta edellyttäisikö tämä sellaisen solidaarisuuden olemassaoloa jo tällä hetkellä, joka oikeastaan vasta pyritään saamaan aikaan sitoutumalla väkivallasta pidättymiseen?

On myös toinen väkivallan käyttöä puoltava näkökohta. Niin teoria kuin käytäntö ovat korostaneet tarvetta toisinaan käyttää voimaa tärkeän humanitaarisen tarkoituksensa toteuttamiseen. YK:n peruskirja tarjoaa tähän mahdollisuuden periaatteessa vain turvallisuusneuvoston alaisuudessa tai sen valtuuttamana. Kuten tiedämme, tämä ei ole ollut useinkaan poliittisesti mahdollista. Niinpä on toisinaan katsottu, että on olemassa tilanteita, joissa voiman käyttö voi olla YK:n peruskirjan näkökulmasta laitonta – mutta kuitenkin oikeutettua jonkin korkeampitasoisen moraalikoodin alaisuudessa. Esimerkin tarjoaa NATO:n ilmapvoimien suorittama Belgradin pommitus keväällä 1999 Kosovon konfliktin uhatessa muuttua kansanmurhaksi – tai kun ainakin näin lännessä ajateltiin.

Tässä ei ole mahdollisuutta pohtia syvemmlä humanitaarisen intervention tai muun oikeutetun sodan perusteluja. Von Suttner ja Tolstoi olisivat torjuneet koko ajatuksen sietämättömänä tekopyhyytensä ja hölynpölynä. ”*Joka miekkaan tarttuu...*”. Sitä paitsi koko moderni valtiojärjestelmä perustuu ajatukseen siitä, ettei ole olemassa sellaisia arvoja, jotka valtioiden välisten sopimusten – siis YK:n peruskirjan – ulkopuolella oikeuttaisivat voimankäyttöön valtiota vastaan. Oikeutettu sota on uskonsota, ja moderni valtiojärjestelmä syntyi uskonsodan raunioille. Vaikka kansainvälinen oikeus ei ole arvoneutraali – sisältyyhän siihen paljon ihmis- ja muita oikeuksia – se ei oikeuta yksittäisiä valtioita panemaan niitä arvoja täytäntöön voimaa käyttäen.

Kansainväliselle oikeudelle sodat ja konfliktit ovat pääosin vain faktoja, joiden esiintymiseen ei juuri kyetä vaikuttamaan. On siksi vain pyrittävä vähentämään niiden aiheuttamaa kärsimystä – sillä uhallakin, että näin sotaan sekoittuu humanitaarisia pyrkimyksiä ja inhimillisyyden retoriikkaa, joka tekee sen hyväk-

syttävämmäksi ja ohjaa sitä jatkuvasti yhä pitemmälle juuri sellaisten uskonsoitien suuntaan, joiden luulimme jääneen historiaan. Terrorismin vastainen sota on jo kauan sitten rikkonut ne maantieteelliset ja ajalliset rajat, joiden sisällä perinteiset asevoimat kamppailivat. Tuhannet ovat saneet surmansa drooni-iskuissa, joiden taustalla on humanitaarinen pyrkimys välttää täysmittaista taistelua. Lopetan tähän paradoksiin. Kun pysyvää rauhantilaa ei ole säätämällä saatu aikaiseksi – ja ajatellaan, ettei tämä myöskään ole realistisesti mahdollista – on ollut tyytymisen voimankäytön rajaamiseen ja sen uhrien suojaamiseen. Mutta johtaako tämä väkivallan kulttuurin laajenemiseen ja tulemiseen osaksi valtiollisia instituutioitamme? Jos väkivallasta ei voi luopua vaan se on sallittava ainakin itsepuolustukseksi ja humanitaaristen päämäärien saavuttamiseksi – käydäänkö missään poliittista keskustelua siitä, kuinka pitkälle tällä kulttuurilla on vaikutusta mihin arvoihin ja muihin poliittisen elämän osiin? Jos kaikki politiikka on turvallisuuspolitiikkaa, merkitseekö se sotilaiden ja turvallisuuspoliisin vallan kasvua? Peittääkö sodan säännöistä puhuminen humanitarismin kielellä sen, että emme enää tunnista taustalla olevan väkivallan luonnetta tai vaikutuksia? Jos täsmällinen raja rauhan ja sodan välillä poistuu, ei tästä välttämättä seuraa vain, että rauhan arvot alkavat laajeta sodan suuntaan. Jo nyt näemme kovien sotilaallisten ja voimapolitiikkaa edustavien teemojen tunkeutuneen politiikan arkikeskusteluun. Onko humanitarismi siis vain militarismin kevytversio?